

Beata KOSOWSKA-GĄSTOŁ

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

beata.kosowska-gastol@uj.edu.pl

FRANCUSKIE ZJEDNOCZENIE NARODOWE – STARA PARTIA W NOWEJ ODSŁONIE

ABSTRACT French National Rally – An Old Party in a New Version

The changes in the French National Front in the second decade of the 21st century are generally associated with the advent of a new leader. In 2011, the then chairman Jean Marie Le Pen was replaced by his daughter Marine Le Pen. The reforms introduced by the new chairwoman, including a new party name – National Rally – are referred to as an attempt at *dédiabolisation* of the party, and they were expected to increase the party's electoral support. The purpose of the article is to answer the questions about whether the change in party leadership caused profound ideological and programmatic transformation of the grouping or simply brought about changes in the image of the party and its leader. The article also examines the methods of political communication with voters, and whether we are still dealing with a niche and anti-establishment party or due to the reoccurring changes it has become part of the political mainstream.

Key words: National Front, National Rally, French parties, republicanism

Słowa kluczowe: Front Narodowy, Zjednoczenie Narodowe, partie francuskie, republikanizm

WPROWADZENIE

Przekształcenia zachodzące w drugiej dekadzie XXI w. we francuskim Froncie Narodowym (Front National, FN) są na ogół wiązane ze zmianą kierownictwa tej partii. W 2011 r. dotychczasowy przewodniczący Jean-Marie Le Pen został zastąpiony przez córkę, Marine Le Pen. Pochodną tego było m.in. przyjęcie kilka lat później nowej nazwy partii – Zjednoczenie Narodowe (Rassemblement National, RN). Zmianę zaproponowała podczas zjazdu partii w Lille w 2018 r. jej przewodnicząca, a następnie w referendum wewnątrzpartyjnym zatwierdzili członkowie. Argumentowano, że poprzednia kojarzy się z rasizmem i antysemityzmem.

Reformy wprowadzane przez nową przewodniczącą są określane jako próba „odemonizowania” partii, mają one przyczynić się do wzrostu poparcia poprzez przyciągnięcie wyborców o umiarkowanych poglądach i uczynić ją ugrupowaniem zdolnym do przejęcia władzy. Prowadzone w artykule rozważania będą zmierzały do zweryfikowania hipotezy, zgodnie z którą wdrażana przez Marine Le Pen strategia odnowy partii polega nie tyle na znaczących zmianach programowych, ile na zmianie wizerunku partii.

Warto zwrócić uwagę, że podobne przekształcenia są także udziałem partii skrajnych (zarówno prawicowych, jak i lewicowych) w innych europejskich państwach. W ostatniej dekadzie mamy do czynienia ze znaczącymi zmianami na scenach politycznych związanymi ze spadkiem poparcia wyborczego dla partii biorących udział w rządzeniu oraz ze wzrostem popularności różnego rodzaju ugrupowań populistycznych i skrajnych, często określanymi jako antyestablishmentowe. Zyskują one głosy elektoratu, bazując na krytyce partii rządzących oraz związanych z nimi elit politycznych. Na wzrost ich znaczenia duży wpływ wywarły kryzysy, z jakimi zmagają się Europa, a w szczególności kryzys ekonomiczny z 2008 r. oraz migracyjny z 2015 r. Przyczynił się do tego także kryzys polityczny wywołany niezadowolaniem wyborców z obecnych elit politycznych, obwinianych o bezczynność czy nieumiejętność rozwiązywania pojawiających się problemów. Przekształcenia zachodzące we francuskim FN będą rozpatrywane przez pryzmat zmian zachodzących w innych ustabilizowanych demokracjach.

Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytania o to, czy nowe przywództwo w partii w 2011 r. spowodowało głębokie przekształcenia ideowo-programowe ugrupowania, czy też wyłącznie zmiany w zakresie kreowania wizerunku oraz sposobu komunikowania z wyborcami, oraz czy mamy nadal do czynienia z partią niszową i antyestablishmentową, czy też odnoszone sukcesy wyborcze i inne uwarunkowania (kryzysy polityczny, ekonomiczny, migracyjny) sprawiły, że FN stał się częścią politycznego mainstreamu. Udzielenie odpowiedzi nie byłoby jednak możliwe bez przedstawienia teoretycznego kontekstu prowadzonych rozważań. W opracowaniu posłużono się głównie metodą analizy treści oraz metodą komparatystyczną, którą wykorzystano do zestawienia danych charakteryzujących omawianą partię przed objęciem przywództwa przez Marine Le Pen oraz po nim.

W pierwszej części nakreślono tło przekształceń, odwołując się do zmian na scenach politycznych innych państw, oraz przybliżono terminy potrzebne do analizy, zwłaszcza pojęcie partii establishmentowej i antyestablishmentowej, mainstreamowej i niszowej. W drugiej zarysowano ewolucję poparcia Frontu Narodowego/Zjednoczenia Narodowego w kolejnych wyborach parlamentarnych, prezydenckich i regionalnych, a także w wyborach do Parlamentu Europejskiego (PE) od momentu utworzenia partii w 1972 r. do ostatnich w 2019 r. W trzeciej części omówiono przejście kierownictwa przez Marine Le Pen, rozważając, na czym polegają i w jakich obszarach zachodzą przekształcenia oraz czy prowadzą one do uznania partii za ugrupowanie mainstreamowe i establishmentowe, czy też nadal należy ją traktować jak partię niszową i antyestablishmentową.

1. KONTEKST TEORETYCZNY: PARTIE ANTYESTABLISHMENTOWE *VERSUS* ESTABLISHMENTOWE, NISZOWE *VERSUS* MAINSTREAMOWE

Sceny polityczne demokracji zachodnich, których większość była do niedawna zdominowana przez rywalizację pomiędzy umiarkowaną lewicą oraz umiarkowaną prawicą, podlegają w wielu państwach wstrząsom. Najlepszym przykładem są Włochy, gdzie od lat 90. XX w. rywalizacja toczyła się między blokiem centrolewicowym skupionym wokół Partii Demokratycznej (Partito Democratico, PD) a centroprawicowym, związanym z Forza Italia (FI). Tymczasem po wyborach w 2018 r. żadna z tych sił nie była w stanie stworzyć rządu, co zaowocowało koalicją populistycznego Ruchu Pięciu Gwiazd (MoVimento 5 Stelle, M5S) Luigiiego di Maia oraz skrajnie prawicowej Ligi (Lega) Matteo Salviniiego (wcześniej Liga Północna; Lega Nord, LN)¹. Podobnie było w Grecji: po długotrwałej rywalizacji między Panhelleńskim Ruchem Socjalistycznym (PANELINIO SOSIALISTIKO KINIMA, PASOK) a konserwatywną Nową Demokracją (NEA DIMOKRATIA, ND) do walki o władzę włączyły się Koalicja Radykalnej Lewicy Syriza (SYNASPISMOS RIZOSPASTIKIS ARISTERAS, SYRIZA) oraz skrajnie prawicowy Złoty Świt (CHRISI AWGI, XA), przy czym ta pierwsza odnosiła w ostatnich latach znaczące sukcesy i po dwukrotnym zwycięstwie w wyborach parlamentarnych w styczniu i we wrześniu 2015 r. sprawowała władzę do lipca 2019 r.²

W Austrii, gdzie rywalizacja wyborcza od II wojny światowej była zdominowana przez chadecką Austriacką Partię Ludową (ÖSTERREICHISCHE VOLKSPARTEI, ÖVP) i Socjaldemokratyczną Partię Austrii (SOZIALDEMOKRATISCHE PARTEI ÖSTERREICH, SPÖ),

¹ D. Garzia, *The Italian Election of 2018 and the First Populist Government of Western Europe*, „West European Politics” 2019, Vol. 42, nr 3, s. 670-680. W 2019 r. doszło do upadku rządu współtworzonego przez Ruch Pięciu Gwiazd i Ligę. Nowy rząd powstał w wyniku zawiązania koalicji pierwszej z wymienionych partii z centrolewicową Partią Demokratyczną.

² M. Tsakatika, *SYRIZA's Electoral Rise in Greece: Protest, Trust and the Art of Political Manipulation*, „South European Society and Politics” 2016, Vol. 21, nr 4, s. 519-540. Po wyborach w 2019 r. rząd utworzyła zwycięska centroprawicowa Nowa Demokracja.

w wyborach prezydenckich w 2016 r. do drugiej tury wszedł przedstawiciel skrajnego ugrupowania – Wolnościowej Partii Austrii (Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ) – Norbert Hofer, oraz kandydat niezależny popierany przez Zielonych (Grünen) – Alexander Van der Bellen³. Dobrze notowania FPÖ zostały potwierdzone także w przedterminowych wyborach parlamentarnych w 2017 r., w których partia zajęła trzecie miejsce, plasując się za zwycięską ÖVP oraz drugą w kolejności SPÖ, przy czym różnica między drugą a trzecią partią wyniosła zaledwie jeden mandat. Po wyborach FPÖ została zaproszona do rządu koalicyjnego tworzonego przez ÖVP⁴. Również w Niemczech, gdzie system partyjny na poziomie parlamentarnym wykazywał się dużą stabilnością, w wyborach do Bundestagu w 2017 r. udało się po raz pierwszy zdobyć reprezentację skrajnie prawicowej Alternatywie dla Niemiec (Alternative für Deutschland, AfD)⁵. Przeobrażenia związane ze wzrostem popularności partii antyestablishmentowych (czasem też antysystemowych) postrzegane są często jako zagrożenie dla partii konwencjonalnych oraz opartej na partiach demokracji przedstawicielskiej⁶, dlatego warto im się bliżej przyjrzeć.

Nawet jeśli wspomniane ugrupowania różnią się między sobą pod względem wyznawanej ideologii, to bez wątpienia można wskazać szereg ich cech wspólnych. Zawsze głoszą istnienie alternatywy wobec istniejących rozwiązań; konstruują wizję homogenicznego ludu, który przeciwstawiają politycznym elitom i partiom głównego nurtu; utrwalają wizję siebie jako podmiotów wykluczonych z establishmentu, także przez proestablishmentowe media; uważają się za partie niekonwencjonalne bądź ruchy (co znajduje odzwierciedlenie w nazywaniu ich czasami przez badaczy *niepartyjnymi partiami*⁷); domagają się zwiększenia demokracji bezpośredniej; obiecują oczyszczenie „brudnej polityki”, co uwidacznia się w ich hasłach wyborczych typu „Znamy prawdę”, „Zrobimy z nimi porządek” etc.⁸

Ugrupowania te są często określane jako skrajne, niszowe czy antyestablishmentowe i przeciwstawia się je partiom rządzącym pozostającym w głównym nurcie polityki, które z kolei uważa się za mainstreamowe czy establishmentowe. Określenia te są stosowane nie tylko w publicystyce, lecz także w opracowaniach naukowych, niemniej

³ Na temat oblicza ideowo-programowego Wolnościowej Partii Austrii prezentowanego w kampanii przed wyborami prezydenckimi w 2016 r. zob. J. Miecznikowska, *Populist Narration of the Freedom Party of Austria before the Presidential Election in 2016*, „Przegląd Europejski” 2016, Vol. 4, nr 42, *passim*.

⁴ Taż, *Zmiany na scenie politycznej Austrii – analiza wyników przedterminowych wyborów do Rady Narodowej w 2017 r.*, „Studia Politica Germanica” 2017, Vol. 6-7, nr 1-2. We wrześniu 2019 r. odbyły się w Austrii przedterminowe wybory parlamentarne, w których zwyciężyła Austriacka Partia Ludowa, zyskując większe poparcie niż w parlamencie poprzedniej kadencji.

⁵ J. Schwörer, *Alternative für Deutschland: from the street to the Parliament?*, [w:] *Parties Radical Right Movement in Europe*, red. M. Caiani, O. Cisař, London–New York 2018, s. 29–45.

⁶ F. Hartleb, *Here to Stay: Anti-establishment Parties in Europe*, „European View” 2015, Vol. 14, nr 1, s. 41–42.

⁷ T. Poguntke, S.E. Scarrow, *The Politics of Anti-party Sentiment: Introduction*, „European Journal of Political Research” 1994, Vol. 29, nr 3, s. 251–262.

⁸ F. Hartleb, *Here to Stay...*, s. 44.

jednak należą do grupy pojęć często używanych, a rzadko definiowanych. Na ogół przyjmuje się ich dorozumiane znaczenie. Umiarkowana lewica oraz umiarkowana prawica, które tworzą programy uwzględniające wszystkie istotne zagadnienia i odwołują się do szerokiego kręgu wyborców, uważane są za mainstreamowy establishment. Z kolei ugrupowania, które bazują na wybranych kwestiach, kwestionują istniejący konsensus programowy będący dziełem partii pozostających w głównym nurcie polityki i odwołują się do określonego (często wąskiego) kręgu wyborców, uznawane są za partie niszowe lub antyestablishmentowe. Sytuacja zmienia się w momencie, gdy tego typu partie rozbudowują apel wyborczy, poszerzają krąg wyborców, dostają się do parlamentu, a nawet wchodzi w skład rządu. Pojawiają się wówczas pytania: czy można je nadal traktować jako ugrupowania antyestablishmentowe, czy też należy je uznać za partie establishmentowe będące częścią mainstreamu? A może stosowane dotąd rozróżnienia tracą rację bytu i mamy do czynienia z potrzebą stworzenia nowego języka do opisu zachodzących zmian, bowiem stare pojęcia nie nadają się do objaśnienia dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości?

Przechodząc do szczegółowego wyjaśnienia wspomnianych pojęć na gruncie naukowym, partie antyestablishmentowe należy odróżnić od partii antysystemowych w wąskim (rygorystycznym) rozumieniu Giovanniego Sartoriego⁹. O ile partia antysystemowa podważa podstawy porządku politycznego, w którym działa, i związane z nim wartości ideowe¹⁰, o tyle partia antyestablishmentowa nie dąży do obalenia systemu, a jedynie do zmiany reguł gry politycznej¹¹. Koncepcję partii antyestablishmentowej przedstawił Andreas Schedler, według którego nie należy ona ani do demokratycznego establishmentu, ani do sił antydemokratycznych. Sprzeciwia się obecnym elitom demokratycznym, ale nie liberalnej demokracji jako takiej. Należy ją ulokować między demokratyczną a antydemokratyczną (fundamentalną) opozycją. Od pierwszej odróżnia ją to, że nie ogranicza się do krytyki obecnego rządu – obejmuje nią wszystkie partie, bez względu na to, czy aktualnie rządzą, czy pozostają w opozycji. Z kolei od opozycji antydemokratycznej partia antyestablishmentowa różni się tym, że nie atakuje demokratycznych podstaw systemu i akceptuje podstawowe zasady konstytucyjne¹². W koncepcji Schedlera partie antyestablishmentowe zwracają uwagę na istnienie konfliktu, który w ich opinii jest kluczowy dla społeczeństwa i przebiega między: rządzonymi a rządzącymi, wyborcami a partiami, obywatelami a politykami, społeczeństwem a państwem, zwykłymi ludźmi a politycznym establishmentem, społeczeństwem obywatelskim a partiokracją¹³.

Istotną cechą partii antyestablishmentowych jest brak przeciwstawiania partii rządzących umiarkowanym partiom opozycyjnym – wszystkie one (bez względu na to, czy aktualnie rządzą) są częścią politycznego establishmentu, tworzą swego rodzaju

⁹ G. Sartori, *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, Colchester 2005, s. 117-118.

¹⁰ M. Bankowicz, *Maestro politologii. Eksploracje polityki Giovanniego Sartoriego*, Kraków 2018, s. 74.

¹¹ M. Kubát, *Teoria opozycji politycznej*, Kraków 2010, s. 127-128.

¹² A. Schedler, *Anti-Political-Establishment Parties*, „Party Politics” 1996, Vol. 2, nr 3, s. 291-312.

¹³ *Tamże*, s. 294.

kartel¹⁴. Przedmiotem krytyki są także politycy partyjni, zawsze przedstawiani jako niekompetentni, nieetyczni i nieszczerzy. Partie antyestablishmentowe nie podają najczęściej konkretnych przykładów, uciekając się do generalizowania. Wykorzystują wszelkie afery z udziałem polityków, bankructwa, rosnące bezrobocie, a nawet katastrofy naturalne dla potwierdzenia swoich tez o niskiej jakości klasy politycznej. Przedstawiają siebie jako podmioty spoza istniejącego układu, które nie tylko nie należą do elit politycznych, ale wręcz je zwalczają, odrzucając wszelki kompromis i współpracę. Służy temu konfrontacyjny styl i charakterystyczny dyskurs, który ma na celu odróżnienie tych partii od politycznego establishmentu. Chcą one być postrzegane jako ofiary izolowane przez pozostałe ugrupowania, co powala im podkreślać, że partie establishmentowe tłumią pojawiające się alternatywy. Dążą także do zaprezentowania siebie jako agentów zmiany, czemu służy często charyzmatyczny lider przedstawiający się jako człowiek spoza polityki.

Podział na partie establishmentowe i antyestablishmentowe jest niezależny od podziału lewica–prawica w tym sensie, że partie antyestablishmentowe mogą być zarówno prawicowe, jak i lewicowe; zresztą często celowo unikają identyfikacji w tym zakresie. Niemniej jednak wcześniej czy później dynamika rywalizacji partyjnej zmusza je do zajęcia miejsca w tym spektrum¹⁵. Warto również zwrócić uwagę, że partiom antyestablishmentowym trudno jest się zinstytucjonalizować i przetrwać w takiej postaci; w którymś momencie muszą ewoluować. Według Schedlera możliwych jest kilka scenariuszy rozwoju. Partia może się zradikalizować i stać partią antysystemową albo zupełnie zniknąć ze sceny politycznej. Jednakże jest też możliwe, że przejmie władzę, wygrywając wybory parlamentarne w systemie parlamentarnym lub prezydenckie w reżimie prezydenckim. Pojawia się wówczas pytanie: czy nadal można ją uważać za antyestablishmentową, skoro stała się częścią rządzącego establishmentu? Autor koncepcji wskazuje, że także wtedy możliwe są różne rozwiązania: partia może w większym lub mniejszym stopniu kontynuować wcześniejszą politykę państwa, ale może także przyjąć antydemokratyczne postawy, doprowadzając system do ruiny. Mało prawdopodobne, ale niewykluczone jest trwanie w postaci partii antyestablishmentowej, która pozycjonuje siebie w opozycji do wszystkich innych. Wiele zależy od konkretnych uwarunkowań, w których działa partia, m.in. od strategii przyjmowanych przez inne ugrupowania¹⁶. Reasumując: partia antyestablishmentowa może pojawić się i zniknąć, ale może też doprowadzić system polityczny do ruiny. Najczęściej jednak jej rola sprowadza się do wywołania wstrząsu na scenie politycznej, przedefiniowania politycznej agendy czy ożywienia demokracji międzypartyjnej.

Innym popularnym w literaturze przedmiotu rozróżnieniem, które może być przydatne do analizy francuskiego Zjednoczenia Narodowego, jest podział na partie niszowe i mainstreamowe. Bonnie M. Meguid za partie niszowe uznaje ugrupowania, które

¹⁴ Na temat partii kartel zob. R. Katz, P. Mair, *Changing Model of Party Organization: The Emergence of the Cartel Party*, „Party Politics” 1995, Vol. 1, nr 1, s. 5-28.

¹⁵ A. Schedler, *Anti-Political-Establishment...*, s. 302.

¹⁶ Tamże.

rywalizują na bazie wąskiego, nowego zestawu zagadnień, podkreślając kwestie pomijane przez partie głównego nurtu. Tym, co odróżnia partie niszowe od mainstreamowych, jest przywiązywanie znaczenia do określonych kwestii, a nie pozycja, jaką zajmują w przestrzeni rywalizacji. Partie niszowe odrzucają tradycyjną socjoekonomiczną orientację w polityce. Nie traktują priorytetowo żądań ekonomicznych, zamiast tego dokonują polityzacji zestawu kwestii, które wcześniej były poza zakresem partyjnej rywalizacji¹⁷. Najczęściej w tym kontekście podawany jest przykład partii Zielonych, które na przełomie lat 60. i 70. XX w. zwracały uwagę na pozostającą poza obszarem zainteresowania partii głównego nurtu kwestię ochrony środowiska.

Zagadnienia podnoszone przez partie niszowe nie tylko są nowe, lecz także często nie pokrywają się z istniejącymi podziałami. Partie te apelują do grup wyborców pozostających dotąd po różnych stronach istniejących podziałów socjopolitycznych (np. partie Zielonych odwoływały się zarówno do pracobiorców, jak i do pracodawców). Odróżniają się od partii mainstreamowych także tym, że unikają formułowania kompleksowych programów politycznych, odnosząc się jedynie do wybranych problemów. Nawet jeśli w trakcie rozwoju rozbudują swoją platformę programową, wyborcy nadal najczęściej postrzegają je jako partie jednej kwestii¹⁸. Thomas M. Meyer i Markus Wagner zwracają uwagę, że partie modyfikują swoje strategie i koncentrują się na tych sprawach, które mogą im przynieść wyborcze korzyści, dlatego mogą zmieniać swój profil, muszą także być w stanie przekształcić się z partii niszowej w mainstreamową i odwrotnie, jeśli są zainteresowane przyciąganiem wyborców¹⁹.

2. EWOLUCJA POPARCIA ZJEDNOCZENIA NARODOWEGO NA FRANCUSKIEJ SCENIE POLITYCZNEJ

Front Narodowy został powołany do życia 5 października 1972 r. z inspiracji przywódców ultrapravicowej organizacji Nowy Porządek (Ordre Nouveau, ON). Była to próba zjednoczenia środowisk skrajnie prawicowych w jednej organizacji, zdolnej do poszerzenia bazy wyborczej i podjęcia walki politycznej²⁰. Na czele ugrupowania stanął związany z powojenną tradycją francuskiej ultraprawicy Jean-Marie Le Pen²¹. W pierwszym okresie istnienia, aż do lat 80. XX w., partia nie odnosiła znaczących sukcesów wyborczych; jej wynik nie przekraczał 2% głosów (zob. wykres 1). Przykładowo w wyborach prezydenckich w 1974 r. Le Pen zdobył poniżej 1% poparcia,

¹⁷ B.M. Meguid, *Competition between Unequals: The Role of Mainstream Party Strategy in Niche Party Success*, „The American Political Science Review” 2005, Vol. 99, nr 3, s. 347-359.

¹⁸ Tamże, s. 347-348.

¹⁹ T.M. Meyer, M. Wagner, *Mainstream or Niche? Vote-Seeking Incentives and the Programmatic Strategies of Political Parties*, „Comparative Political Studies” 2013, Vol. 46, nr 10, s. 1247-1248.

²⁰ T. FałECKI, *Niebezpieczne związki. Antykomunizm, antyamerykanizm, tożsamość narodowa i rusofilia w działalności i ideologii francuskiego Frontu Narodowego z antysemityzmem w tle*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis” 2016, Vol. 16, s. 118.

²¹ R. Kilar, *Francuski Front Narodowy*, Kraków 2001, s. 25.

a w 1981 r. partii nie udało się wcale zarejestrować kandydata, co wiązało się z wymogiem zebrania 500 podpisów tzw. wyborców kwalifikowanych, czyli osób, które same zostały wybrane do organów władzy państwowej (np. członkowie parlamentu, rad regionalnych, merowie)²². Niepowodzenia partii wynikały z walk wewnętrznych, silnych powiązań z elementami antysemitycznymi oraz neonazistowskimi, a także nieprzychylnego partii klimatu politycznego²³.

Pierwszy znaczący sukces przyniosły wybory do PE w 1984 r., w których FN zdobył niemal 11% głosów, co dało mu 10 mandatów. Kolejny dobry wynik partia uzyskała w wyborach parlamentarnych z 1986 r., w których zdobyła prawie 10% głosów, co przełożyło się na 35 mandatów w Zgromadzeniu Narodowym. Wspomniane sukcesy były możliwe zarówno dzięki wewnętrznym przekształceniom w partii, jak i zmianom zachodzącym we francuskim systemie politycznym. Ugrupowanie wyrzekło się wówczas najbardziej radykalnych elementów, m.in. bezpośrednich odniesień do hasła faszystowskich, i zaczęło poszerzać swój przekaz, zastępując dotychczasowy ekstremistyczny dyskurs nowym językiem, odwołując się przy tym do zagadnień związanych z imigrantami i bezpieczeństwem. Spośród uwarunkowań zewnętrznych należy wspomnieć przede wszystkim jednorazową zmianę systemu wyborczego do Zgromadzenia Narodowego w 1986 r. z tradycyjnie stosowanego większościowego w dwóch turach na bardziej sprzyjający małym partiom system proporcjonalny. Nie bez znaczenia była także zmiana nastawienia społeczeństwa wobec rosnącej imigracji oraz polityki multikulturalizmu. Włączenie tych zagadnień do dyskursu politycznego miało się przyczynić do legitymizacji partii²⁴.

W wyborach parlamentarnych w 1988 r. ugrupowanie utrzymało poziom poparcia z poprzedniej elekcji oscylujący wokół 10%, niemniej jednak ze względu na powrót do ordynacji większościowej uzyskało tylko 1 mandat. W tym samym roku Le Pen osiągnął bardzo dobry rezultat w wyborach prezydenckich – 14% głosów²⁵. Partia broniła tego stanu posiadania przez 20 lat, uzyskując – z wyjątkiem wyborów do PE w 1999 r., w których poniosła porażkę²⁶ – poparcie oscylujące pomiędzy 10 a 15% głosów. Sukcesy były możliwe w dużej mierze dzięki stworzeniu przekazu, w którym wątki antyimigranckie łączono z bezpieczeństwem państwa, co nie tylko przyciągało do partii rzesze wyborców, lecz także wpływało na dyskurs mainstreamowej prawicy poświęcony tym tematom. Front Narodowy odpowiednio modyfikował swój przekaz, włączając

²² A. Paczeński, *Samoidentyfikacja populistyczna Frontu Narodowego jako strategia oddemonizowania partii skrajnie prawicowej*, [w:] *Autorytarny populizm w XXI wieku. Krytyczna rekonstrukcja*, red. F. Pierzchański, B. Rydliński, Warszawa 2017, s. 103.

²³ D. Stockemer, A. Amengay, *The Voters of the FN under Jean-Marie Le Pen and Marine Le Pen: Continuity or change?*, „French Politics” 2015, Vol. 13, nr 4, s. 372.

²⁴ *Tamże*, s. 373.

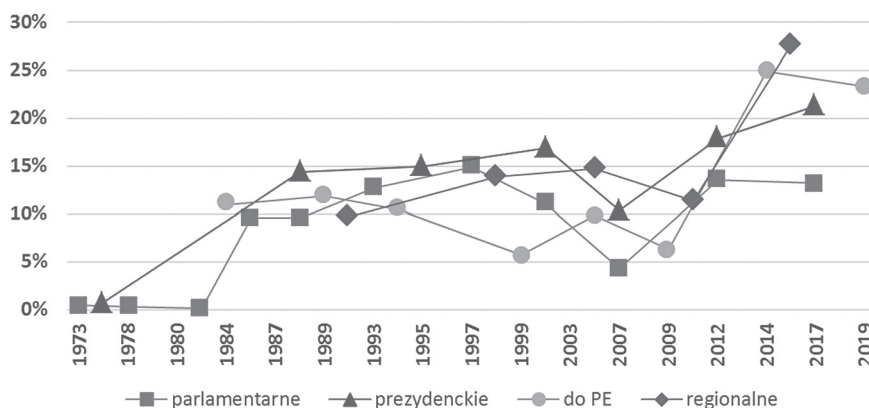
²⁵ P. Davies, *The Extreme Right in France 1789 to the Present. From de Maistre to Le Pen*, London–New York 2002, s. 134.

²⁶ Do słabego wyniku ugrupowania w wyborach do PE w 1999 r. mógł przyczynić się m.in. rozłam spowodowany odejściem osoby numer dwa w partii – Bruna Mégréta, który założył własne stronnictwo. Również jemu nie udało się jednak wprowadzić żadnego kandydata do Parlamentu Europejskiego.

do niego nowe elementy. Populistyczne przeciwstawianie kategorii „my” i „oni” umiejętnie przenoszono na nowe obszary, stosując je w odniesieniu zarówno do imigrantów czy francuskich elit, jak i do elit europejskich oraz międzynarodowych instytucji politycznych²⁷.

Wykres 1. Wyniki wyborcze Frontu Narodowego w latach 1972-2019

**Procentowy udział głosów oddanych na Front Narodowy
w wyborach parlamentarnych, prezydenckich,
regionalnych
oraz do Parlamentu Europejskiego
od 1973 do 2019 roku**

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Parties and Elections in Europe*, [online] <http://www.parties-and-elections.eu/>, 25 IX 2018; *Elections. Les résultats*, [online] <https://www.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats>, 25 IX 2018; *2019 European Election Results*, [online] <https://election-results.eu/national-results/france/2019-2024/>, 25 IX 2010.

Jeszcze większy sukces przyniosły partii wybory prezydenckie w 2002 r., w których Le Pen zdobył niemal 17% głosów w pierwszej turze, co dało mu awans do drugiej tury. Po raz pierwszy przedstawiciel umiarkowanej prawicy – wówczas pod nazwą Zgromadzenie na rzecz Republiki (*Rassemblement pour la République, RPR*) – miał się zmierzyć z reprezentantem skrajnej prawicy, a nie Partii Socjalistycznej (*Parti Socialiste, PS*), jak do tej pory. Dobry wynik Le Pena w pierwszej turze doprowadził do zawiązania nieformalnej koalicji mainstreamowych ugrupowań establishmentowych przed drugą turą wyborów i otoczenia FN swego rodzaju „kordonem sanitarnym”, co dobitnie świadczyło o tym, że partii nie udało się uzyskać demokratycznej legitymacji. W efekcie Le Pen zdecydowanie przegrał w drugiej turze z Jakiem Chirakiem. Owa negatywna mobilizacja przeciwko FN widoczna była także w kolejnych wyborach prezydenckich

²⁷ D. Stockemer, A. Amengay, *The Voters of the FN...*, s. 373.

i parlamentarnych w 2007 r. W pierwszych Le Pen uzyskał 10,4% głosów, w drugich poparcie dla jego partii spadło poniżej 5%.

Wspomniane porażki spowodowały, że młodsze pokolenie działaczy, z córką Le Pena na czele, podjęło próbę „oddemonizowania” (*dédiabolisation*) partii, przez co rozumiano odrzucenie radykalnych elementów i skupienie się na polityce akceptowanej przez szersze kręgi społeczne, w tym włączenie do dyskursu pierwiastków lewicowych w sferze społeczno-gospodarczej, np. obrony usług publicznych czy podniesienia niskich pensji i emerytur²⁸. Rezultatem podjętych zmian było zastąpienie Jeana-Marie Le Pena na stanowisku przewodniczącego partii przez jego córkę Marine Le Pen w 2011 r. Wykorzystano do tego instytucję referendum wewnątrzpartyjnego, w którym za nową przewodniczącą opowiedziało się 67,65% głosujących.

Z perspektywy czasu można stwierdzić, że decyzja ta była dla partii zdecydowanie korzystna. Nowa przewodnicząca otrzymała w wyborach prezydenckich w 2012 r. 18,03% głosów, co oznaczało poprawienie wyniku wyborczego jej ojca z 2007 r. o więcej niż siedem punktów procentowych. Sprzyjało temu umiejętne łączenie haseł narodowej tożsamości, bezpieczeństwa i kwestii imigracji z silnie populistycznym, lewicowym przekazem w kwestiach społeczno-gospodarczych (proponowano m.in. zwiększenie zarobków robotników). W wyborach europejskich w 2014 r. oraz regionalnych w 2015 r. partia jeszcze bardziej poprawiła swój wynik, uzyskując odpowiednio 24,9% oraz 27,7% głosów. Do PE wprowadziła wówczas 24 deputowanych, więcej niż jakiegokolwiek inne francuskie ugrupowanie.

Znamienne były też wybory prezydenckie z 2017 r., w których po raz pierwszy w historii V Republiki do drugiej tury nie wszedł przedstawiciel żadnej z dwóch głównych sił politycznych: socjalistów (Partia Socjalistyczna) i umiarkowanej prawicy (obecnie Republikanie; Les Républicains, LP). Rywalizacja toczyła się pomiędzy kandydatem nowo utworzonego umiarkowanego ugrupowania centrowego Republika Naprzód Emmanuel Macrona (La République en marche, LREM), który w pierwszej turze uzyskał 24% głosów, oraz liderką FN Marine Le Pen, na którą głosowało 21,3% wyborców, więcej niż kiedykolwiek wcześniej w wyborach prezydenckich na kandydata skrajnej prawicy. W drugiej turze Le Pen uzyskała 33,9%, przegrywając walkę o fotel prezydenta z Macronem. W wyborach parlamentarnych w tym samym roku jej partia zdobyła 13,2% głosów, co przełożyło się na osiem mandatów.

Sukcesem dla ZN zakończyły się też ostatnie wybory do PE we Francji w 2019 r. Ugrupowanie zdobyło najwięcej głosów ze wszystkich partycypujących podmiotów – 23,31%, co przełożyło się na 22 mandaty, o jeden więcej niż w przypadku koalicji z udziałem partii urzędującego prezydenta, Macrona (22,41%, 21 mandatów). Przytoczone dane dobitnie pokazują, że zmiana kierownictwa była dla partii bardzo opłacalna.

²⁸ *Tamże*, s. 374.

3. PRÓBA „ODDEMONIZOWANIA” (*DÉDLABOLISATION*) PARTII

3.1. Zmiana programowa – w kierunku narodowego republikanizmu

Front Narodowy kierowany w latach 1972-2011 przez Jeana-Marie Le Pena był uważany za typowy przykład nacjonalistycznej, homofobicznej, autorytarnej, skrajnej prawicy²⁹. W programach partii widoczne były ksenofobia, antysemityzm, antykomunizm, antyamerykanizm³⁰, pojawiały się także odwołania do chrześcijańskiej moralności³¹. Powyższe elementy propagował także lider partii w swoich – przyciągających uwagę mediów – wypowiedziach. Przykładowo w 1987 r. nazwał nazistowskie obozy śmierci i Holokaust *drobnostką* w historii II wojny światowej, w 1989 r. stwierdził, że *Europa jest przecież ojczyzną białego człowieka, a nie szarego*³². Stopniowo jednak w partii rosły wpływy zwolenników deradykalizacji ugrupowania, a zwłaszcza rezygnacji z wątków nawiązujących do faszyzmu i rasizmu. W pewnym stopniu ziściło się to wraz ze zmianą przywództwa. Sukcesję w partii po wieloletnim przewodniczącym miał objąć jego bliski współpracownik Bruno Gollnisch, tymczasem w referendum wewnątrzpartyjnym członkowie zdecydowali się poprzeć Marine Le Pen, najmłodszą córkę lidera, dotychczasową wiceprzewodniczącą partii, która dawała nadzieję na zmianę kursu.

Nowa przewodnicząca złagodziła retorykę stosowaną przez ojca. Zapowiadała, że jej celem jest uczynienie z FN partii rządzącej. Służyć temu miało wprowadzenie pewnych zmian ideowo-programowych, przede wszystkim: odejście od antysemityzmu, większy niż dotąd nacisk na kwestie społeczne, przywiązywanie mniejszej wagi do religii oraz tradycyjnych ról społecznych, akceptacja związków jedнопłciowych, złagodzenie stanowiska wobec aborcji, opowiedzenie się przeciwko karze śmierci³³.

Należy także zwrócić uwagę, że między wyborami w 2007 oraz 2012 r. zmienił się klimat polityczny. Stosunkowo stabilna sytuacja ekonomiczna Francji z 2007 r. ustąpiła miejsca kryzysowi w 2008 r., którego skutki były widoczne z całą mocą przed elekcją w 2012 r. Załamanie gospodarcze wraz z próbą konsolidacji fiskalnej i pakietem oszczędnościowym wymuszonym przez kryzys strefy euro przyniosły rozczarowanie

²⁹ R. Kilar, *Francuski Front Narodowy...*, s. 66 i n.

³⁰ T. Fałęcki, *Niebezpieczne związki...*, *passim*.

³¹ Wymienione zagadnienia pojawiały się w programach Frontu Narodowego z lat 1973, 2001 i 2007: *Défendre les Français, c'est le programme du Front national*, Paris 1973; *Pour un avenir français: Le programme de gouvernement du Front national*, Paris 2001; *Programme de gouvernement de Jean-Marie Le Pen*, Paris 2007. Szczegółowe analizy poświęcone stosunkowi do religii i zmianom w tym zakresie można znaleźć w: A. Almeida, *Exclusionary Secularism: the Front National and the Reinvention of laïcité*, „Modern and Contemporary France” 2017, Vol. 25, nr 3, s. 249-263; A. Almeida, *Cultural Retaliation: the Cultural Policies of the „New” Front National*, „International Journal of Cultural Policy” 2019, Vol. 25, nr 3, s. 269-281.

³² Cyt. za: T. Fałęcki, *Niebezpieczne związki...*, s. 122.

³³ D. Dumitrescu, *Up, Close and Personal: the New Front National Visual Strategy under Marine Le Pen*, „French Politics” 2016, Vol. 15, nr 1, s. 4.

zarówno rządem narodowym, jak i Unią Europejską, a także partiami mainstreamowej prawicy i lewicy. Stworzyło to Frontowi Narodowemu przestrzeń do artykułowania programu odwołującego się do obaw tych wyborców, którzy przestali czuć się bezpieczni, a także do potrzeby zwiększenia finansowego i gospodarczego zarządzania i wzrostu publicznego wsparcia dla redystrybucji i ekonomicznej regulacji. Partia niejako odpowiadziała na kryzys i związany z nim słaby wzrost gospodarczy, zwiększenie bezrobocia i cięcia wydatków publicznych³⁴.

Dokonała także przesunięcia akcentów w programie i dyskursie politycznym, przywiązując mniejszą niż wcześniej wagę do kwestii kulturowych i nacjonalistycznych, a większą do ekonomicznych i społecznych. Niemniej jednak, nawet mimo tego przesunięcia, ważne dla ZN pozostają takie kwestie, jak religia, imigracja czy bezpieczeństwo³⁵. Analizując konkretne postulaty umieszczone w programach z lat 2012 i 2017³⁶, można stwierdzić, że partia w niewielkim stopniu odeszła od tradycyjnych pozycji FN – nadal krytykuje partie mainstreamowe, politykę imigracyjną, Unię Europejską oraz globalizację i opowiada się za rozbudowanym państwem i silnym narodem francuskim³⁷.

Front Narodowy pod wodzą Marine Le Pen określa siebie jako partię republikańską. W przeciwieństwie do Jeana-Marie Le Pena, który nigdy nie kontestował określeń „skrajna prawica” czy „ekstremalna prawica”, jego córka walczy z używaniem ich w stosunku do partii, której przewodniczy. W przemówieniach nie odwołuje się ona do postaci francuskiej radykalnej prawicy, np. Charles’a Maurrasa, cytuje raczej republikańskie postaci, takie jak Hannah Arendt³⁸. Odnowione Zjednoczenie Narodowe nie akcentuje zagadnienia imigracji jako takiej, w centrum zainteresowania zdaje się umieszczać raczej gospodarkę, kwestie społeczne oraz kryzys gospodarczy we Francji. Walka z imigracją jawi się jako środek mający służyć rozwiązywaniu tych problemów. W manifestie wyborczym przed wyborami do PE w 2014 r. opowiedziano się

³⁴ S. Bastow, *The Front National under Marine Le Pen: a Mainstream Political Party?*, „French Politics” 2018, Vol. 16, nr 1, s. 21-22.

³⁵ Badania przeprowadzone na podstawie analizy opinii ekspertów (Chapel Hill Expert Survey) pokazują, że w 2017 r. znaczenie (*salience*) przypisywane podziałowi lewica–prawica w aspekcie ekonomicznym wynosiło w programach partii 5,65, przy czym 0 oznacza brak jakiegokolwiek znaczenia, a 10 – duże znaczenie. Tymczasem ważność kwestii w wymiarze GAL–TAN (libertarianizm i wartości postmaterialne *versus* tradycyjne i autorytarne) została oceniona na 7,35 w takiej samej skali ważności. Wynika z tego wyraźnie, że wartości ekonomiczne nadal są mniej istotne od ideowo-kulturowych. 2017 Chapel Hill Expert FLASH Survey (CHES), [online] <https://www.chesdata.eu/our-surveys>, 2 VI 2019. Zob. też G. Ivaldi, *Towards the Median Economic Crisis Voter? The New Leftist Economic Agenda of the Front National in France*, „French Politics” 2015, Vol. 13, nr 4, s. 355.

³⁶ *Mon Projet pour la France et les Français. Marine Le Pen. La Voix du Peuple, L'Esprit de la France. 2012*, [online] https://manifesto-project.wzb.eu/download/originals/31720_2012.pdf, 3 IX 2018; *Les 144 Engagements présidentiels Marine 2017*, [online] <https://rassemblementnational.fr/pdf/144-engagements.pdf>, 3 IX 2018.

³⁷ P. Malendowicz, *Francja a Europa w programie Frontu Narodowego i deklaracjach Marine Le Pen*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2017, nr 11, s. 199-212.

³⁸ D. Stockemer, A. Amengay, *The Voters of the FN...*, s. 375.

za ekonomicznym nacjonalizmem oraz za określoną wizją świeckości państwa, podobnie w programie Marine Le Pen przygotowanym na wybory prezydenckie w 2017 r. Nacjonalizm ekonomiczny razem z obroną republiki przekształciły podejście partii do państwa, które ma stać się źródłem ekonomicznej i społecznej odnowy narodowej. Odniesienia do republiki są wykorzystywane do usprawiedliwienia antyimigranckiego programu partii.

Już podczas wyborów prezydenckich w 2012 r. opowiadano się za ułatwieniami w wydaleniu obcokrajowców nielegalnie przebywających we Francji oraz zredukowaniem liczby nowych imigrantów do 10 tys. rocznie poprzez zakończenie automatycznego łączenia rodzin oraz nabywania obywatelstwa przez małżeństwo i wprowadzenie bardziej wymagających warunków uzyskania obywatelstwa³⁹. Imigracja była głównym tematem w ostatnich dniach kampanii przed pierwszą turą wyborów prezydenckich w 2017 r.⁴⁰ Liderka partii zaprzeczała, że jest przeciwko imigrantom, łącząc swoją retorykę z obroną republiki, która jej zdaniem jest zagrożona przez islamizację, a szczególnie przez islamski terroryzm. Antyislamskie ostrze partii jest osadzone w dyskursie republikańskim, który akcentuje pojęcie świeckości państwa. Zjednoczenie opowiada się więc nie tyle przeciwko rozpowszechnianiu islamu we Francji, ile za utrzymaniem laickości państwa jako podstawowej zasady republiki, co w konsekwencji oznacza sprzeciw wobec oznak religii muzułmańskiej w życiu publicznym⁴¹.

Nawet jeśli partia w dużej mierze pozostała ugrupowaniem skrajnie prawicowym, znacznie zbliżyła się do politycznego mainstreamu, ponieważ jej hasła w pewnym sensie współgrają z jedną z form francuskiego republikanizmu, a mianowicie z narodowym republikanizmem, który w ostatnich dekadach staje się coraz popularniejszy⁴². Steve Bastow wskazuje, że francuski republikanizm nie jest homogeniczny i sprzeczny z wartościami ZN. Nawet jeśli partia pod przywództwem nowej liderki stanowi w dużym stopniu kontynuację wcześniej istniejącego ugrupowania, to ta ideologiczna kontynuacja współgra z niektórymi nurtami republikanizmu. Bastow zauważa, że natura francuskiego republikanizmu u progu III Republiki w 1871 r. była w mniejszym stopniu oparta na wartościach uniwersalnych, w większym na wartościach narodowych. Dokonujący się ostatnio zwrot w kierunku narodowego republikanizmu staje się wyraźniejszy, a ZN mieści się w tym nurcie⁴³.

Partia pod wodzą Marine Le Pen stała się niewątpliwie bardziej populistyczna. Nowa liderka, bardziej niż jej ojciec, przedstawia siebie w kategoriach charyzmatycznego przywódcy, używa antyelitarnego tonu i twierdzi, że jest w polityce, aby służyć ludziom, zwiększyć wynagrodzenia gorzej uposażonych, dokonać reindustrializacji Francji czy bronić sektora usług publicznych⁴⁴. Zmiany dokonujące się w narracji Le Pen

³⁹ *Mon Projet pour la France...*, s. 6.

⁴⁰ *Les 144 Engagements présidentiels...*, s. 6.

⁴¹ S. Bastow, *The Front National...*, s. 22-23.

⁴² D. Stockemer, A. Amengay, *The Voters of the FN...*, s. 375.

⁴³ S. Bastow, *The Front National...*, s. 19-37.

⁴⁴ D. Stockemer, A. Amengay, *The Voters of the FN...*, s. 375.

mają głównie charakter retoryczny i służą temu, aby przekaz partii był łatwiejszy do przyswojenia i zaakceptowania dla młodszych generacji. Przykładowo obecna liderka partii – w przeciwieństwie do ojca – unika wyrażania swojego stanowiska wobec aborcji, dopiero zapytana wprost o to zagadnienie zgadza się z prawem kobiet do aborcji, nie odwołuje się jednak do haseł równouprawnienia kobiet i mężczyzn. Zmiany polegają więc głównie na przemilczaniu albo wyciszaniu budzących największe emocje elementów dyskursu.

O braku radykalnych zmian programowych po objęciu władzy w partii przez Marine Le Pen świadczą dane z badań Chapel Hill Expert Survey (zob. tabela 1). Zgodnie z wynikami badań w latach 1999-2017 nie nastąpiło znaczące przesunięcie postaw partii w wymiarze prawica–lewica rozpatrywanym przez pryzmat głoszonej ideologii (w skali od 0 do 10, gdzie 0 oznacza skrajną lewicę, a 10 – skrajną prawicę). Do bardziej znaczącego przesunięcia doszło jedynie w wymiarze lewica–prawica rozumianym w aspekcie ekonomicznym. Nie odnotowano również znaczących zmian w wymiarze GAL-TAN (*Green-Alternative-Libertarian vs. Traditional-Authoritarian-Nationalist*; 0 oznacza przywiązanie do postaw libertariarnych i postmaterialnych, a 10 do tradycyjnych i autorytarnych). To samo dotyczy okresu 2010-2014, kiedy nastąpiła zmiana przywództwa⁴⁵. Wzrost poparcia dla partii jest więc w większym stopniu rezultatem zmian wizerunkowych niż przekształceń ideowo-programowych partii, bo te ostatnie nie były znaczące.

Tabela 1. Front Narodowy w wymiarze lewica-prawica rozumianym w kategoriach ideologicznych i ekonomicznych oraz w wymiarze GAL-TAN na podstawie wyników analizy opinii ekspertów

Francuski Front Narodowy	Wymiar lewica-prawica w kategoriach ideologicznych	Wymiar lewica-prawica w kategoriach ekonomicznych	Wymiar GAL-TAN
1999	8,707	8,714	8,707
2002	9,920	6,000	9,800
2006	10,00	6,630	9,250
2010	9,888	6,500	9,555
2014	9,636	5,909	8,916
2017	9,684	4,900	8,649

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Polk [i in.], *Explaining the Salience of Anti-elitism and Reducing Political Corruption for Political Parties in Europe with the 2014 Chapel Hill Expert Survey Data*, „Research & Politics” 2017, Vol. 4, nr 1, s. 1-9; R. Bakker [i in.], *Measuring Party Positions in Europe: The Chapel Hill Expert Survey Trend File, 1999-2010*, „Party Politics” 2015, Vol. 21, nr 1, s. 143-152.

⁴⁵ 1999-2014 Chapel Hill Expert Survey (CHES) trend files, [online] <https://www.chesdata.eu/our-surveys>, 2 VI 2019; 2017 Chapel Hill Expert FLASH Survey (CHES), [online] <https://www.chesdata.eu/our-surveys>, 2 VI 2019.

3.2. Zmiana wizerunku lidera i sposobu prowadzenia kampanii wyborczej

Zgodnie z ustaleniami naukowców pokazywanie w mediach kobiet-polityków z partii głównego nurtu przez pryzmat płci sprawia, że jawią się jako umiarkowane i słabe, z kolei pokazywanie w ten sposób kobiet-polityków populistycznej radykalnej prawicy sprzyja im, jawią się bowiem wówczas jako łatwiejsze do zaakceptowania dla politycznego mainstreamu⁴⁶. Twierdzenie to wydaje się w pełni sprawdzać w odniesieniu do Marine Le Pen. Kiedy w 2011 r. ponad 80-letniego lidera zastąpiła młoda, dynamiczna i względnie atrakcyjna kobieta, już sam ten fakt przyczynił się do zmiany wizerunku partii. Ponadto nowa przewodnicząca przyjęła określoną strategię kreowania swojego wizerunku, która ma ją przybliżyć do umiarkowanego elektoratu. Robi to na dwa sposoby: przedstawiając siebie po pierwsze jako córkę swojego ojca, po drugie jako rozwiedzioną matkę, której nie są obce problemy, z jakimi boryka się wiele francuskich kobiet.

Jej relacje z ojcem są kluczowe, stanowią bowiem fundamentalny przekaz polityczny. Z jednej strony istotne jest to, że Marine jest córką Jeana-Marie Le Pena, a więc swego rodzaju kontynuatorką dzieła ojca, ale z drugiej – osiągnięty przez nią poziom autonomii politycznej w stosunku do niego jest wskaźnikiem odnowy partii. Marine objęła stanowisko przewodniczącej po tym, jak przy poparciu ojca wygrała wewnętrzpartyjne wybory w 2011 r. z Gollnischem, reprezentującym frakcję katolicką w FN, co samo w sobie zwiastowało początek nowej ery. Jean Marie Le Pen został wówczas honorowym przewodniczącym ugrupowania. Sytuacja jeszcze bardziej się zmieniła, gdy w 2015 r. założyciel partii został zawieszony w prawach członka, a następnie wydalony w związku z kontrowersyjną wypowiedzią, jakoby *komory gazowe* były *detalem historii*, które to stanowisko prezentował publicznie od wielu lat. Założyciel FN odwołał się do sądu, który w związku z niedochowaniem procedur uznał decyzję o wydaleniu za nieważną i nakazał zwołanie kongresu partii. Podczas jego obrad 94% uczestników opowiedziało się za wykluczeniem Jeana-Marie Le Pena z partii oraz zmianami w statucie mającymi na celu likwidację funkcji honorowego przewodniczącego. Od tej pory nic już nie stało na przeszkodzie, aby partia całkowicie odcięła się od neofaszystowskiej, antysemitkiej przeszłości. Zdaniem Donatelli Campus relacje Marine Le Pen z ojcem są kluczowe, ponieważ poziom jej niezależności od niego jest postrzegany jako wskaźnik odnowy partii⁴⁷.

Inna kreacja wizerunku polega na przedstawianiu Marine Le Pen jako zwykłej kobiety, dla której polityka nie była priorytetem, ale przynależność do „politycznej dynastii” skłoniła ją do tego wyboru. Nowa przewodnicząca z jednej strony odmawia publicznego wykorzystywania wizerunku własnych dzieci do walki politycznej, z drugiej jednak chętnie mówi o swoich doświadczeniach jako matki i rozwódki, która jak wiele innych

⁴⁶ C. Mudde, *The Study of Populist Radical Right Parties: Towards a Fourth Wave*, C-Rex Working Paper Series, 2016, nr 1, [online] <https://www.sv.uio.no/c-rex/english/publications/c-rex-working-paper-series/Cas%20Mudde:%20The%20Study%20of%20Populist%20Radical%20Right%20Parties.pdf>, 20 IV 2019.

⁴⁷ D. Campus, *Marine Le Pen's „Peopolisation”: An Asset for Leadership Image-building?*, „French Politics” 2017, Vol. 15, nr 2, s. 157.

kobiet musi borykać się z problemami dnia codziennego⁴⁸. Wybór ciągle jeszcze młodej, dwukrotnie rozwiedzionej kobiety na lidera partii skrajnie prawicowej, która wcześniej odwoływała się do tradycyjnego katolickiego modelu rodziny i bazowała głównie na męskim elektoracie, był ryzykowną decyzją. Z perspektywy czasu okazał się jednak słusznym posunięciem. Niemniej jednak warto zwrócić uwagę, że FN nie tyle zbliżył się do partii mainstreamowych w kwestii pozycji kobiet w społeczeństwie, ile osłabił swoją krytykę wobec wspomnianych ugrupowań w tym zakresie⁴⁹. W dobie mediatyzacji polityki Marine Le Pen stała się kimś w rodzaju politycznej celebrytki. Jej wizerunek różni się jednak zdecydowanie od innych politycznych celebrytów, np. Nicolasa Sarkozy'ego czy Emmanuela Macrona, pokazywanych w modnych miejscach w towarzystwie VIP-ów. Le Pen prezentowana jest zaś raczej jako zwykła kobieta, „jedna z nas”, a nie ktoś, kto należy do elit politycznych odizolowanych od codziennych problemów⁵⁰.

Zmianie sposobu kreowania wizerunku lidera towarzyszyły przekształcenia w sposobie prowadzenia kampanii, które zaobserwowano między wyborami parlamentarnymi w latach 2007 oraz 2012. Badania specjalistów od komunikowania politycznego wskazują na przejście Frontu Narodowego w tym zakresie od partii niszowej do mainstreamowej. Dowodzą tego przeobrażenia w strategii wizualnej partii, a nawet sam sposób prezentacji kandydatów na plakatach czy ulotkach wyborczych.

Zgodnie z zasadami kreowania wizerunku wielkość elementu przedstawianego na materiałach graficznych świadczy o jego ważności. Jeśli wizerunek kandydata zajmuje niewiele miejsca na materiale wyborczym, mniej niż nazwa partii czy jej slogan, to wyraźny sygnał, że kandydat ma drugorzędne znaczenie w porównaniu z jego afiliacją partyjną czy programem. Zbliżenie wskazuje na bliskość społeczną (skracanie dystansu): im bliżej jest dana osoba na zdjęciu, tym bliższa wydaje się odbiorcom. Obcy trzymanym są zazwyczaj na dystans, co najmniej na odległość ręki. Z osobami fotografowanymi z bliska odbiorca czuje większy związek niż z tymi fotografowanymi z daleka, zakładając oczywiście, że kontekst fotografii jest pozytywny. Ważny element stanowi także miejsce ulokowania elementu na plakacie czy ulotce: te ulokowane bardziej centralnie lub wyżej są uważane za ważniejsze od tych na marginesach lub niżej⁵¹.

Badania dowiodły, że kandydaci partii mainstreamowych są na ogół więksi, ulokowani bardziej centralnie lub wyżej niż kandydaci partii niszowych. I odwrotnie, kandydaci partii niszowych, których najlepszą strategią jest akcentowanie swojego przywiązania do określonej ideologii, kładą nacisk na wizualizację programu partyjnego⁵². Analiza plakatów wyborczych FN z wyborów parlamentarnych w latach 2007 oraz 2012 przeprowadzona przez Delię Dumitrescu pozwoliła zauważyć istotną różnicę.

⁴⁸ *Tamże*, s. 158-159, 162.

⁴⁹ D. Dumitrescu, *Up, Close and Personal...*, s. 4.

⁵⁰ D. Campus, *Marine Le Pen's „Peopolisation”...*, s. 160, 162.

⁵¹ G. Kress, T. van Leeuwen, *Reading Images. The Grammar of Visual Design*, New York 2006, *passim*.

⁵² J. Adams [i in.], *Are Niche Parties Fundamentally Different from Mainstream Parties? The Cause and the Electoral Consequences of Western European Parties' Policy Shifts, 1976-1998*, „American Journal of Political Science” 2006, Vol. 50, nr 3, *passim*, [online] <https://www.jstor.org/stable/3694232>, 21 IV 2019.

Biorąc pod uwagę wspomniane ustalenia nauki o komunikowaniu, można stwierdzić, że jeśli chodzi o wybór strategii komunikacyjnych i wizerunkowych, partia ewoluowała – porzuciła narzędzia stosowane przez partie niszowe na rzecz strategii partii mainstreamowych. Na plakatach wyborczych z 2007 r. w centralnym miejscu umieszczano hasła programowe partii, wizerunek kandydata w prawym dolnym rogu, a nazwę partii eksponowano bardziej niż nazwisko kandydata, zaś na materiałach wyborczych z 2012 r. wizerunek kandydata zajmował centralne miejsce, a jego nazwisko było bardziej widoczne niż nazwa partii⁵³. Pod względem przyjmowanych strategii komunikacyjnych ZN zbliżyło się więc do mainstreamu.

WNIOSKI

Odwołując się do przedstawionego w pierwszej części artykułu rozróżnienia na partie establishmentowe, antyestablishmentowe i antysystemowe, Zjednoczenie Narodowe należy zaliczyć do drugiej grupy. Partia nie podważa demokratycznego systemu politycznego oraz reguł gry politycznej, bierze udział w wyborach, dążąc do uzyskania jak najlepszych wyników, nie jest więc partią antysystemową. Z drugiej jednak strony jak dotąd nie współrzędziła na szczeblu centralnym i nie była rozpatrywana jako potencjalny partner koalicyjny. Swój wizerunek i pozycję wyborczą buduje na krytyce elit politycznych i partii establishmentowych, które wymieniają się u władzy i tworzą swego rodzaju kartel ugrupowań prosystemowych. Przedstawia siebie jako ugrupowanie spoza układu, które stanowi alternatywę zarówno wobec partii obecnie rządzących, jak i dla demokratycznej opozycji. Jako taka powinna być zatem uznana za ugrupowanie antyestablishmentowe.

Zdecydowanie trudniej odpowiedzieć na pytanie, czy ZN jest nadal partią niszową, czy stało się ugrupowaniem mainstreamowym. Od powstania partii w początkach lat 70. XX w. mamy do czynienia z ponawianymi próbami przekształcania partii niszowej w mainstreamową w celu poszerzania bazy wyborczej oraz wycofywaniem się z tej strategii i powrotem do twardego elektoratu partii skrajnie prawicowej. Owe próby charakteryzują się zwracaniem większej uwagi na kwestie społeczno-gospodarcze, zwłaszcza potrzebę rozwijania funkcji opiekuńczej państwa, oraz przemilczaniem lub łagodzeniem najbardziej ekstremalnych haseł typowych dla skrajnej prawicy. Analizy ideowo-programowe prowadzone przez różnych badaczy wskazują, że Front Narodowy pod rządami Marine Le Pen wkroczył w etap poszerzania oferty programowej w celu przyciągnięcia nowego elektoratu. Wykorzystując niezadowolenie społeczne spowodowane kryzysem gospodarczym z 2008 r. oraz migracyjnym z 2015 r., zaapelował do wyborców zaniepokojonych pogarszaniem się sytuacji ekonomicznej i pełnych obaw o własne bezpieczeństwo.

Zjednoczenie Narodowe nie dokonało jednak zasadniczej zmiany programowej. Odnosząc się do postawionej we wstępie hipotezy oraz pytań badawczych, należy

⁵³ Zob. D. Dumitrescu, *Up, Close and Personal...*, s. 8-20.

stwierdzić, że stosowana przez partię strategia mająca na celu przyciągnięcie wyborców polega głównie na zmianie wizerunku partii oraz jej liderki, a także na nowych sposobach prowadzenia kampanii, co niewątpliwie upodobiło partię do ugrupowań mainstreamowych, ale też uwypukliło jej populistyczny charakter. Oblicze ideowo-programowe partii zmieniło się jednak tylko w niewielkim stopniu i ZN nadal nawiązuje do głoszonych wcześniej skrajnie prawicowych wartości, dlatego powinno być postrzegane jako ugrupowanie ekstremistyczne.

Badacze wskazują, że FN zaadaptował się do nowego kontekstu i zmodernizował swoją retorykę, włączając do niej idee republikanizmu. Zauważają, że w obrębie republikanizmu można wskazać różne nurty, a jednym z nich jest narodowy republikanizm, zakładający, że większość imigrantów zostanie zasymilowana we francuskiej kulturze w ciągu najwyżej kilku generacji i będzie to sukcesem, ponieważ imigranci autentycznie chcą uczestniczyć we francuskim społeczeństwie i być Francuzami⁵⁴.

Głosząc narodowy republikanizm, ZN nie odbiega daleko od partii głównego nurtu, zwłaszcza mainstreamowej prawicy. W podobnym do Marine Le Pen tonie wypowiedział się bowiem premier Francji z ramienia Republikanów i kandydat na prezydenta w 2017 r. François Fillon, głosząc konieczność wprowadzenia kwot dla imigrantów, ograniczenia ich liczby oraz pozbawienia praw socjalnych⁵⁵. Dokonał także rozróżnienia pomiędzy integracją potrzebną ludzi, którzy chcą się osiedlić we Francji, oraz asymilacją jako potrzebą ludzi, którzy chcą uzyskać obywatelstwo francuskie. Ma to zapobiec sytuacji, w jakiej znaleźli się potomkowie imigrantów postkolonialnych, którym – zdaniem Fillona – przez ich morale, wartości, postawy i zachowania bliżej do obcokrajowców niż *prawdziwych Francuzów*⁵⁶. Dokonało się więc swego rodzaju przesunięcie francuskiego systemu partyjnego w prawą stronę, co trafnie ujął Aurelien Mondon, zwracając uwagę, że we Froncie Narodowym nie zaszła zasadnicza zmiana ideologiczna – to mainstream bardziej się zradykalizował, niż ekstremum złagodniało⁵⁷. Z tego powodu coraz trudniej jest wskazać linię demarkacyjną między mianstreamem a Zjednoczeniem Narodowym, które głosząc nacjonalizm ekonomiczny, przekonuje, że walczy z bezrobociem i kryzysem gospodarczym, a przeciwstawiając się napływowi imigrantów z kręgu kultury islamskiej, mieni się obrońcą laickości państwa. Nawet jeśli wspomniane przesunięcia dokonują się głównie w stosowanej retoryce, u której podstaw leżą tradycyjne dla skrajnej prawicy wartości, to owa retoryka wydaje się dla wyborców coraz bardziej przekonująca, o czym świadczą dobre wyniki wyborcze partii.

Zestawiając zmiany będące udziałem francuskiego ZN z przekształceniami partii i systemów partyjnych zachodzącymi w innych państwach europejskich, można zauważyć, że są one częścią ogólniejszych trendów. Zachodzące w drugiej dekadzie XXI w.

⁵⁴ S. Bastow, *The Front National...*, s. 31.

⁵⁵ K. Kokoszyński, *Fillon chce ograniczenia migracji*, Euractiv.pl, 11 I 2017, [online] <https://www.euractiv.pl/section/polityka-wewnetrzna-ue/news/fillon-chce-ograniczenia-immigracji/>, 2 VI 2019.

⁵⁶ Podaję za: S. Bastow, *The Front National...*, s. 33-34.

⁵⁷ A. Mondon, *The Front National in the Twenty-First Century: From Pariah to Republican Democratic Contender?*, „Modern and Contemporary France” 2014, Vol. 22, nr 3.

kryzysy powodują, że wyborcy w ustabilizowanych demokracjach Europy Zachodniej odwracają się od partii głównego nurtu, udzielając poparcia partiom antyestablishmentowym, często populistycznym lub niszowym. Przykładem jest spadek poparcia udzielanego dwóm głównym partiom w Austrii, Grecji, Niemczech czy we Włoszech, mierzony zarówno liczbą głosów, jak i mandatów. Zjawisku temu towarzyszy wzrost poparcia dla skrajnych ugrupowań. O ile jednak w Austrii, Grecji i we Włoszech partie antyestablishmentowe brały udział w rządzeniu, stając się częścią politycznego establishmentu, o tyle we Francji, podobnie jak w Niemczech, nie doszło do takiej sytuacji. Nie oznacza to jednak, że wzrost poparcia dla sił antyestablishmentowych nie wpłynął na zmiany w partiach i systemach partyjnych tych państw. Sam fakt zdobywania przez nie miejsc w parlamencie oddziałuje na wzorce rywalizacji, czasem również tworzenia koalicji. Ponadto zarówno we Francji, jak i w Niemczech prowadzi do zmian w umiarkowanych partiach prawicowych (odpowiednio Republikanie oraz Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna i Unia Chrześcijańsko-Społeczna), zmuszonych do rywalizacji o elektorat z partiami skrajnie prawicowymi, dlatego dokonują one pewnych przesunięć programowych, dochodzi również do umacniania się radykalnych skrzydeł tych partii. Innymi słowy: pozwoli dokonuje się coś, co Mondon uznał za *radykalizację mainstreamu*.

BIBLIOGRAFIA

- 1999-2014 Chapel Hill Expert Survey (CHES) trend files, [online] <https://www.chesdata.eu/our-surveys>.
- 2017 Chapel Hill Expert FLASH Survey (CHES), [online] <https://www.chesdata.eu/our-surveys>.
- 2019 *European Election Results*, [online] <https://election-results.eu/national-results/france/2019-2024/>.
- Adams J. [i in.], *Are Niche Parties Fundamentally Different from Mainstream Parties? The Cause and the Electoral Consequences of Western European Parties' Policy Shifts, 1976-1998*, „American Journal of Political Science” 2006, Vol. 50, nr 3, [online] <https://www.jstor.org/stable/3694232>.
- Almeida A., *Cultural Retaliation: The Cultural Policies of the „New” Front National*, „International Journal of Cultural Policy” 2019, Vol. 25, nr 3, <https://doi.org/10.1080/10286632.2017.1288228>.
- Almeida A., *Exclusionary Secularism: The Front National and the Reinvention of laïcité*, „Modern and Contemporary France” 2017, Vol. 25, nr 3, <https://doi.org/10.1080/09639489.2016.1272561>.
- Bakker R. [i in.], *Measuring Party Positions in Europe: The Chapel Hill Expert Survey Trend File, 1999-2010*, „Party Politics” 2015, Vol. 21, nr 1, <https://doi.org/10.1177/1354068812462931>.
- Bankowicz M., *Maestro politologii. Eksploracje polityki Giovanniego Sartoriego*, Kraków 2018.
- Bastow S., *The Front National under Marine Le Pen: A Mainstream Political Party?*, „French Politics” 2018, Vol. 16, nr 1, <https://doi.org/10.1057/s41253-017-0052-7>.

- Campus D., *Marine Le Pen's „Peopolisation”: An Asset for Leadership Image-building?*, „French Politics” 2017, Vol. 15, nr 2, <https://doi.org/10.1057/s41253-017-0026-9>.
- Davies P., *The Extreme Right in France 1789 to the Present. From de Maistre to Le Pen*, London–New York 2002, <https://doi.org/10.4324/9780203495247>.
- Défendre les Français, c'est le programme du Front national*, Paris 1973.
- Dumitrescu D., *Up, Close and Personal: The New Front National Visual Strategy under Marine Le Pen*, „French Politics” 2016, Vol. 15, nr 1, <https://doi.org/10.1057/s41253-016-0012-7>.
- Elections. Les résultats*, [online] <https://www.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats>.
- Fałęcki T., *Niebezpieczne związki. Antykomunizm, antyamerykanizm, tożsamość narodowa i rusofilia w działalności i ideologii francuskiego Frontu Narodowego z antysemityzmem w tle*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis” 2016, Vol. 16.
- Garzia D., *The Italian Election of 2018 and the First Populist Government of Western Europe*, „West European Politics” 2019, Vol. 42, nr 3, <https://doi.org/10.1080/01402382.2018.1535381>.
- Hartleb F., *Here to Stay: Anti-establishment Parties in Europe*, „European View” 2015, Vol. 14, nr 1, <https://doi.org/10.1007/s12290-015-0348-4>.
- Ivaldi G., *Towards the Median Economic Crisis Voter? The New Leftist Economic Agenda of the Front National in France*, „French Politics” 2015, Vol. 13, nr 4, <https://doi.org/10.1057/fp.2015.17>.
- Katz R., Mair P., *Changing Model of Party Organization: The Emergence of the Cartel Party*, „Party Politics” 1995, Vol. 1, nr 1, <https://doi.org/10.1177/1354068895001001001>.
- Kilar R., *Francuski Front Narodowy*, Kraków 2001.
- Kokoszyński K., *Fillon chce ograniczenia imigracji*, Euractiv.pl, 11 I 2017, [online] <https://www.euractiv.pl/section/polityka-wewnetrzna-ue/news/fillon-chce-ograniczenia-imigracji/>.
- Kress G., van Leeuwen T., *Reading Images. The Grammar of Visual Design*, New York 2006.
- Kubát M., *Teoria opozycji politycznej*, Kraków 2010.
- Les 144 Engagements présidentiels Marine 2017*, [online] <https://rassemblementnational.fr/pdf/144-engagements.pdf>.
- Malendowicz P., *Francja a Europa w programie Frontu Narodowego i deklaracjach Marine Le Pen*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2017, nr 11, <https://doi.org/10.14746/rie.2017.11.14>.
- Meguid B.M., *Competition between Unequals: The Role of Mainstream Party Strategy in Niche Party Success*, „The American Political Science Review” 2005, Vol. 99, nr 3, <https://doi.org/10.1017/S0003055405051701>.
- Meyer T.M., Wagner M., *Mainstream or Niche? Vote-Seeking Incentives and the Programmatic Strategies of Political Parties*, „Comparative Political Studies” 2013, Vol. 46, nr 10, <https://doi.org/10.1177%2F0010414013489080>.
- Miecznikowska J., *Populist Narration of the Freedom Party of Austria before the Presidential Election in 2016*, „Przegląd Europejski” 2016, Vol. 4, nr 42.
- Miecznikowska J., *Zmiany na scenie politycznej Austrii – analiza wyników przedterminowych wyborów do Rady Narodowej w 2017 r.*, „Studia Politica Germanica” 2017, Vol. 6-7, nr 1-2.
- Mon Project pour la France et les Français. Marine Le Pen. La Voix du Peuple, L'Esprit de la France. 2012*, [online] https://manifesto-project.wzb.eu/download/originals/31720_2012.pdf.

- Mondon A., *The Front National in the Twenty-First Century: From Pariah to Republican Democratic Contender?*, „Modern and Contemporary France” 2014, Vol. 22, nr 3, <https://doi.org/10.1080/09639489.2013.872093>.
- Mudde C., *The Study of Populist Radical Right Parties: Towards a Fourth Wave*, C-Rex Working Paper Series, 2016, nr 1, [online] <https://www.sv.uio.no/c-rex/english/publications/c-rex-working-paper-series/Cas%20Mudde:%20The%20Study%20of%20Populist%20Radical%20Right%20Parties.pdf>.
- Paczeński A., *Samoidentyfikacja populistyczna Frontu Narodowego jako strategia oddemonizowania partii skrajnie prawicowej*, [w:] *Autorytarny populizm w XXI wieku. Krytyczna rekonstrukcja*, red. F. Pierzchalski, B. Rydliński, Warszawa 2017.
- Parties and Elections in Europe*, [online] <http://www.parties-and-elections.eu/>.
- Poguntke T., Scarrow S.E., *The Politics of Anti-party Sentiment: Introduction*, „European Journal of Political Research” 1994, Vol. 29, nr 3, <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1996.tb00651.x>.
- Polk J. [i in.], *Explaining the Saliency of Anti-elitism and Reducing Political Corruption for Political Parties in Europe with the 2014 Chapel Hill Expert Survey Data*, „Research & Politics” 2017, Vol. 4, nr 1, <https://doi.org/10.1177/2053168016686915>.
- Pour un avenir français. Le programme de gouvernement du Front national*, Paris 2001.
- Programme de gouvernement de Jean-Marie Le Pen*, Paris 2007.
- Sartori G., *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, Colchester 2005.
- Schedler A., *Anti-Political-Establishment Parties*, „Party Politics” 1996, Vol. 2, nr 3, <https://doi.org/10.1177/1354068896002003001>.
- Schwörer J., *Alternative für Deutschland: From the Street to the Parliament?*, [w:] *Parties Radical Right Movement in Europe*, red. M. Caiani, O. Cisař, London–New York 2018, <https://doi.org/10.4324/9781315123851-3>.
- Stockemer D., Amengay A., *The Voters of the FN under Jean-Marie Le Pen and Marine Le Pen: Continuity or Change?*, „French Politics” 2015, Vol. 13, nr 4, <https://doi.org/10.1057/fp.2015.16>.
- Tsakatika M., *SYRIZA's Electoral Rise in Greece: Protest, Trust and the Art of Political Manipulation*, „South European Society and Politics” 2016, Vol. 21, nr 4, <https://doi.org/10.1080/13608746.2016.1239671>.

Dr hab. Beata KOSOWSKA-GĄSTOŁ, prof. UJ – politolog. Zajmuje się systemami politycznymi, a w szczególności teorią partii i systemów partyjnych oraz europartiami. Autorka książek i artykułów z tego zakresu, m.in. monografii: *Europejskie partie polityczne jako organizacje wielopoziomowe. Rozwój, struktury, funkcje* (2014). Obecnie (2020-2022) realizuje grant Narodowego Centrum Nauki poświęcony nowym partiom w polskim systemie partyjnym. Prowadziła wykłady w Rzymie, Barcelonie, Granadzie i Pradze. Jest współautorką artykułu *Partie politycznych przedsiębiorców – nowy model partii?*, wyróżnionego w Konkursie o Nagrodę im. Michała Cezarego Rostrowskiego w 2019 r.